כלכלה משתפת

ארתור אדוארד

אדם עולם סתיו 2011

מבוא לכלכלה משתפת

הגישה האנתרופוסופית לכלכלה רואה ברווחת האדם ערך עליון, אך אינה סוציאליזם. היא גם מעודדת חופש, יצירתיות ויזמה, אך אינה קפיטליזם. היא שמה את האדם במרכז התהליך הכלכלי, וקוראת לו לקחת בו חלק מודע

ארתור אדוארד

רודולף שטיינר מוכר כפילוסוף, מורה רוחני ומחנך, אבל רבים יראו בו גם כלכלן. הקוראים יתפלאו ללמוד שלמרות שאינו ידוע ככלכלן, מנו אותו קוראי המגזין הכלכלי Post-autistic Economics review בין מאה הכלכלנים הגדולים של המאה העשרים.

מה היה לשטיינר לומר על כלכלה? לפני שנשאל שאלה זו, עלינו לזהות את האופן שבו אנו תופשים את המושג "כלכלה" בימינו. נקודת המבט הכלכלית השתלטה על הציבוריות בימינו, והשיח הכלכלי נטמע בשפת היומיום שלנו. אבל השפה הכלכלית אינה ניטרלית. היא עוצבה במשך השנים בערוץ מסוים, וכיום איננו עוצרים לחשוב על מקורותיה, ואף איננו שמים לב לעובדה שכאשר אנו דוברים אותה, אנו מקבלים את המחשבות וההנחות שהיא מכילה. מי אינו מדבר היום על "ריבית", "השוק", "היצע וביקוש" ורעיונות מופשטים דומים, שאינם אלא מונחים כלכליים? ההצדקה למינוח שבו אנו משתמשים מאותגרת רק לעיתים נדירות, אף על פי שמינוח זה מייצג למעשה השקפה אחת ויחידה, המבוססת על רעיון "השוק החופשי". ראוי להכיר בכך, ש"כלכלה" היא למעשה כלכלת שוק חופשי, וליתר דיוק, כלכלת מדינת-שוק, שהרי השוק והמדינה קשורים יחדיו. אותה נקודת מוצא ואותו מינוח נמצאים בשימוש גם אצל מתנגדי השוק החופשי, וההבדל בינם לבין הקפיטליסטים מצטמצם

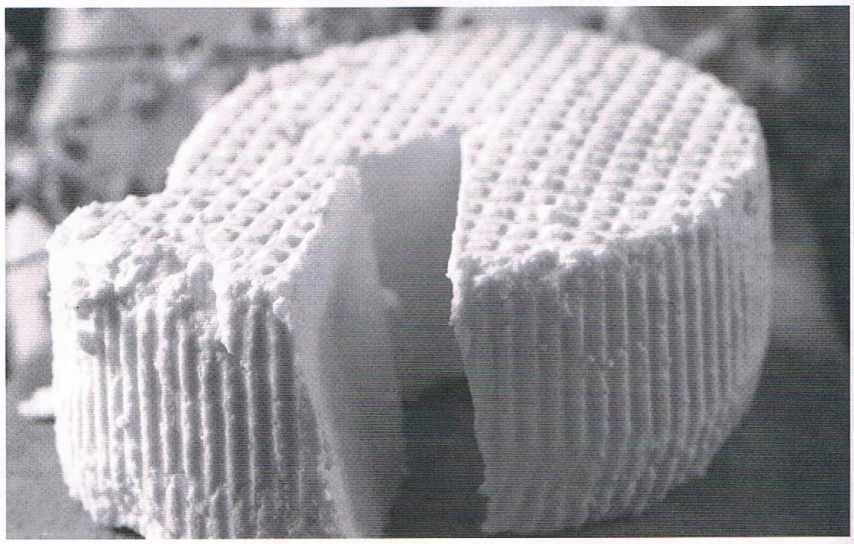

צילום טל גליק

לשאלה מי אמור להקצות משאבים כלכליים וכיצד יש לחלק הכנסות.

כלכלת השוק החופשי, לטוב ולרע, הביאה אותנו למשבר פיננסי, המתמשך מאז סוף המאה העשרים, אולם אין היא יכולה לחלץ אותנו ממנו. ידועה האמירה של איינשטיין, כי לא נוכל לפתור בעיות באמצעות אותה צורת חשיבה שבה השתמשנו כשיצרנו אותן. אם אנו מעוניינים להתקדם מעבר לכלכלת השוק החופשי, עלינו להיות מסוגלים להשתחרר ממנה ולהתבונן מחדש בתופעה המוצגת בפנינו.

הקורס הכלכלי

הספר "עיקרי הבעיה החברתית - ופתרונה: הגוף החברתי התלת-איברי" (1992, הוצאת מיכאל, במקור: 1919) זכה עם הוצאתו לביקורות חיוביות רבות בעיתונות התקופה בגרמניה, בבריטניה ובארצות הברית. על יסוד ההשקפות המוצגות בספר התפתחה התנועה לשילוש חברתי, שמדגישה את הייחודיות של כל תחום מהתחומים האלה: תרבות, זכויות אזרח וכלכלה. לשילוש החברתי יש הבחנות חדות וברורות: חופש כערך עליון בספֵרה התרבותית, שוויון כערך עליון בספרה החברתית ואחווה כערך עליון בספרה הכלכלית. רוב האנשים שמכירים היכרות שטחית את תפיסתו החברתית של שטיינר מציבים את מחשבתו הכלכלית בהקשר של השילוש החברתי.

שלוש שנים אחר הוצאת הספר, בעיצומו של המשבר הכלכלי החריף שפקד את גרמניה לאחר מלחמת העולם הראשונה, העניק שטיינר סדרה של 14 הרצאות לסטודנטים לכלכלה, אשר ביקשו משטיינר נקודת מבט חדשה על כלכלה. סדרת הרצאות זו זכתה לכינוי "הקורס הכלכלי" (כלכלה עולמית, הוצאת הרדוף). בסדרת ההרצאות מתח שטיינר ביקורת רדיקלית ומפורטת על מדע הכלכלה המעשי אז (שלא השתנה עד היום). הרצאות אלה זכורות לרבים כהרצאות המאתגרות ביותר ששמעו. מורכבות זו יצרה אתגר גם לממשיכי דרכו של שטיינר. מסיבות שונות - ובכללן אי שיתוף פעולה, חילוקי דעות ומחסור בדוגמאות קונקרטיות - לא נוצרה עד כה תנועה כלכלית שתִשווה לתנועת חינוך ולדורף ולתנועת החקלאות הביו-דינמית (שפורחת באירופה). שטיינר ציפה, שבעזרת הידע שירכוש קהל שומעיו הם יתחילו לראות את כל המציאות הכלכלית באופן שונה, וידעו בעצמם כיצד הם יכולים "ללכת מעבר" כדי להשפיע על אירועים. שוב ושוב הוא חזר על כך, שהדוגמאות שלו הן רק הדגמות, ושתלמידי הקורס צריכים לבדוק את הקווים המנחים שהציע ולהמשיך את המחקר והמעשה.

אחת מהצעותיו של שטיינר לפתרון הבעיה הכלכלית הייתה הרעיון להקים התאגדויות חופשיות של גופים כלכליים, המקיימים ביניהם דיאלוג ומכוונים את התנהגותם הכלכלית על בסיס של שיתוף. אנשים שפועלים היום לאור רעיונותיו של שטיינר להתחדשות חיי הכלכלה משתמשים בשם "כלכלה משתפת" (Associative Economics) על מנת לציין את הגישה שפרס. לדעתם, גישה זו היא כוח מאזן להנחות היסוד הטמונות בכלכלת שוק. עם זאת, כלכלה משתפת אינה מנוגדת לכלכלת השוק החופשי, אך היא שואפת להתקדם מעבר לה כדי להגיע לנוף כלכלי חדש.

יסודות הכלכלה המשתפת

כיצד ניתן אפוא לאפיין כלכלה משתפת? אתר "המרכז לכלכלה משתפת" (www.cfae.biz) מעלה את הקווים האלה:

"כלכלה משתפת מציבה את האדם במרכז התהליך הכלכלי. החופש במקביל לאחריות משמעותם שאנו יכולים להיות מודעים למה שאחרת נשאר לחסדי הכוחות הסמויים של כלכלת השוק. בדרך זו אנו יכולים להסדיר את התנהגותנו הכלכלית ללא עזרתה של המדינה [...] כלכלה משתפת היא מַעבר מכלכלה לאומית ותחרותית לכלכלה עולמית אחת - שינוי שאנו מתבקשים לעשות היום, אם ברצוננו לתת מענה לחוסר השוויון ולאי הצדק ההולכים וגדלים."

התכונה הבולטת ביותר של כלכלה משתפת היא דרישתה לפתח את התודעה הפיננסית של היחיד. לדעתו של שטיינר, תודעה זו יכולה להיבנות באמצעות כלי הנהלת החשבונות, המשמשת מראה ושפה משותפת להתנהלות הכלכלית. ניתן להניח כי הנהלת חשבונות היא בעיניכם מושג משעמם ואף מרתיע, ודאי חסר כל הילה רוחנית זוהרת. אף על פי כן, אין בכך כדי לפגוע בחשיבותה האזוטרית של הנהלת החשבונות. ההפך הוא הנכון: תודעה כלכלית מודרנית דורשת שהמשמעות האזוטרית של הנהלת החשבונות תוערך כראוי.

מאפיין נוסף של הכלכלה המשתפת הוא האיזון בין התיאוריה ובין המעשה. שטיינר טוען, כי "בתקופה המודרנית כלכלנים כבר אינם יצירתיים אלא הגותיים" (הרצאה ראשונה), ומדגיש את הצורך שכלכלה תאחד תיאוריה ומעשה ותאזן ביניהם. עולה מדברי שטיינר, שלרעיונות נודעת חשיבות עליונה, מאחר שהם מעצבים את המציאות. שטיינר אכן מספק ניתוח היסטורי ושפע הצעות תיאורטיות. בד בבד, הוא מדגיש בהתמדה את הצורך "לצלול לתוך המציאות ולשאוב ממנה את ההבנה מה צריך להיעשות [...] להפוך את מדע הכלכלה ליותר מאשר תיאוריה בלבד; להקנות לחשיבתנו ערך כלכלי אמיתי, כך שהעבודה שנחסכת מאיתנו באמצעות התנהלות כלכלית נכונה תוכל להביא תועלת לאלה שמשחררים אותנו ממנה, לרווחתה ולהתקדמותה של האנושות כשלמות" (הרצאה 14). ברור אפוא, שלשם כך אדם זקוק הן להבנה תיאורטית והן לרצון לנהל את הנסיבות לאור הבנה זו.

סדר היום הכלכלי

העולם שאנו מכירים הוא תוצאה של תפיסת עולם שונה לחלוטין מזו שהציע שטיינר - הן מבחינה תיאורטית ועד מהצד המעשי. אבל כדי לראות את המציאות נכוחה, עלינו להוציא את עצמנו מתוכה,

בעיצומו של המשבר הכלכלי החריף שפקד את גרמניה לאחר מלחמת העולם הראשונה, העניק שטיינר סדרה של 14 הרצאות לסטודנטים לכלכלה, אשר ביקשו משטיינר נקודת מבט חדשה על כלכלה. הרצאות אלה זכורות לרבים כהרצאות המאתגרות ביותר ששמעו

ולהחליף את החשיבה המופשטת בחשיבה תמונתית חיה. דוגמה לחשיבה תמונתית היא השוואת הכסף במערכת הכלכלית לדם הזורם בגופנו. חוכמת הגוף דואגת שהדם יתפזר בצורה נכונה בין האיברים השונים, ואילו עודף או חוסר דם באיבר מסוים יוצרים מחלה. בדומה, הכסף צריך להתפזר בצורה נכונה במרחבי האורגניזם הכלכלי. מכאן ניתן להבין עד כמה ההסדרים הכלכליים שלנו אינם בריאים.

אולי הסימפטום הבולט ביותר של המצוקה הכלכלית כיום הוא המצב בשוק הנדל"ן. הדיור עצמו אינו בר-השגה, ויתר על כן, לשוק הדיור יש השפעות מזיקות בתחומים אחרים. אבל נדמה שיש בו היגיון משלו, ואיננו יודעים מה יוריד את המחירים בשוק זה. לרוב איננו רוצים שהממשלה תווסת את המחירים. יתר על כן, לממשלה יש אינטרס לשמור על מחירי קרקע גבוהים, כי נפילות מחירים ישפיעו בעוצמה על שווי הנכסים והמאזן הלאומי. הניתוח הכלכלי של שטיינר מבהיר תופעה זו.

זכויות ומוצרים

בין "זכויות" ו"מוצרים" קיים הבדל קטגורי. זכות נוצרת בהסכמה בין אנשים, ואין לה עלויות כלכליות. מצרך הוא תוצר של פעילות כלכלית ויש לו אופי מתכלה. זכאות לדיור היא זכות; ערמת הלבנים שמרכיבה בית היא מצרך. חשיבת השוק החופשי ערבבה והשוותה בין השניים, והפכה את הדיור למצרך. התוצאה היא הקצאה של זכויות לא על פי הערכה מושכלת של האופן שבו הן יכולות לבוא לידי שימוש ראוי, אלא לפי עקרונות השוק. התוצאה היא מצב שבו בעלי היכולת סוחרים בזכות הדיור והופכים אותה לנכס כלכלי, בעוד שמעוטי היכולת נשארים ללא דירה בבעלותם, ומשלמים שכר דירה שעולה בהתמדה. אבל מעבר לחוסר הצדק שנוצר עקב הפיכת הזכויות למצרך, להשקעה בנדל"ן יש השפעה נוספת על חיי הכלכלה.

במאות האחרונות (וביתר שאת, לקראת סוף המאה העשרים) הראה ההון נטייה לשחרר את עצמו מהממד הפיזי ולקבל חיים משל עצמו. שני מקורות להיווצרות ההון: חלוקת העבודה - התהליך שבו כל אדם מתמחה במשלח יד מסוים - והכניסה של חשיבה יזמית ויצירתית לחיי הכלכלה. תהליכים אלו יוצרים רווח (הון) ליזם. אבל רווחיו של היזם אינם יכולים לחזור במלואם אל התהליך הכלכלי, ולכן הומצא הכסף ונולדו הבנקים, ששומרים על הרווחים ואף משלמים עליהם ריבית. ברגע שהרווחים לא מושקעים חזרה בעבודה או ביוזמה כלכלית, אלא נשמרים בבנק וצוברים ריבית, הם יוצאים מהתהליך הכלכלי הממשי, ומועברים לתחום הזכויות. הערך הכלכלי הממשי הופך להיות ערך מדומה, גם אם בפועל הוא נושא תשואה כספית.

השלב הבא הוא העברת הערך המדומה מהבנק אל הקרקע באמצעות השקעה בנדל"ן. ההשקעה בנדל"ן "תוקעת" את הכסף במקום אחד, שכאמור אינו קשור לתהליך הכלכלי החי, ואינו מייצר ערכים אמיתיים. כנגד הקרקע ניתן אשראי נוסף - אשראי קרקעות - שהופך לעוד הפקדות, עוד הלוואות, וחוזר חלילה. נוצר תהליך אינפלציוני של ייצור כסף מתוך "קבירתו" בקרקע, אך אותו כסף אינו תוצר של תהליך כלכלי בריא, כי אם תוצאה של קניית זכויות.

לגישתו של שטיינר, צריך להבדיל בין אשראי קרקעות לבין אשראי אישי שניתן לאדם כדי לממש

הנהלת חשבונות הוא כלי המשמשת מראה ושפה משותפת להתנהלות הכלכלית. ניתן להניח כי הנהלת חשבונות היא בעיניכם מושג משעמם ואף מרתיע, וודאי חסר כל הילה רוחנית זוהרת. אף על פי כן, אין בכך כדי לפגוע בחשיבותה האזוטרית

שלושה סוגים של כסף

שטיינר מבחין בין שלושה סוגים של כסף: כסף לרכישה, כסף הלוואה וכסף מתנה. כסף לרכישה הוא כסף שניתן באופן מיידי בתמורה למצרך מסוים. כסף הלוואה הוא כסף שניתן מִלווה למלווה במטרה שיחזור ואף יישא ריבית. כסף מתנה הוא כסף שניתן ללא ציפייה להחזר. הוא נוצר בעבר וניתן לטובת העתיד. הדוגמה הטובה ביותר לכסף מתנה היא הכספים שמוציאים ההורים בגידול ילדיהם, אך ניתן למצוא אותו גם בצורה של מלגות, מענקים ותרומות. שטיינר מייעד תפקיד נכבד לכסף המתנה בחיי הכלכלה, כיוון שהנתינה החופשית מעודדת יצירתיות, ויצירתיות חוזרת בתורה אל התהליך הכלכלי ומפרה אותו. מי שפועל בתחום התרבות - המחקר, האמנות, החינוך, חיי הרוח - הוא צרכן טהור בשלב הראשון, אך בטווח הארוך הוא יצרן כלכלי מן המעלה הראשונה.

האנומליה של הכסף

בסדרת הרצאות בשם "האתגר של הזמנים" (The Anthroposophic Press, 1941, p 67.) שטיינר אומר: "יש כיום משהו מאוד לא טבעי בסדר החברתי. הדבר מבוסס על העובדה שכסף גדל כאשר הוא פשוט נמצא בבעלותו של אדם. הוא מופקד בבנק ומשולמת עליו ריבית. זה הדבר הכי לא טבעי שיכול להתקיים. זה חסר היגיון לחלוטין. האדם לא עושה כלום. הוא פשוט מפקיד את הכסף, שאותו אולי אפילו לא קיבל בשל עבודה, אלא בירושה, והוא מקבל ריבית על כך [...] חייבים להשתמש בכסף. יש להכניסו למחזור, ולמעשה התוצאה תהיה שהכסף לא יגדל אלא יצטמצם בהדרגה, [...] עד שאחרי 14 שנים או יותר הוא יגיע לנקודת האפס". בהרצאות 11 ו-12 ב"קורס הכלכלי" שטיינר מגולל את העיקרון שערכו של הכסף יפחת אם לא יהיה בשימוש, בדיוק כמו סחורה. זה ירסן את הכסף וירפא את המערכת הכספית.

יוזמה כלכלית. מאחר ש"השקעת" כסף בקרקעות יוצרת ערכים מדומים ומשבשת את התהליך הכלכלי, על אשראי הקרקעות להיות יקר ככל האפשר. לעומת זאת, אשראי אישי, שמעודד יזמות כלכלית ומביא להפריה אמיתית של התחום הכלכלי, חייב להיות זול וזמין, אף שהוא מסוכן ופחות משתלם ללווה. המגמה כיום היא כמובן הפוכה מזאת, והמשברים הכלכליים שפוקדים את העולם הם התוצאה שלה.

אם כן, הכלכלה היא תהליך אורגני, וכמו בכל תהליך אורגני, יש בו חיים ומוות. יצירה של ערכים חייבת להיות מאוזנת על ידי איבוד וצריכה של ערכים. הצטברות של הון בלתי מנוצל גורמת למחלה באורגניזם הכלכלי, בדיוק כמו שמשקעי דם גורמים למחלות בגוף.

יצירת אמון, בניית תודעה

משמעותו של אשראי אישי היא שיש לנו די אמון באדם אחר עד כי נסכים להסתכן ולהשקיע בו את כספנו כדי לאפשר לו לממש את פעילותו. אין פלא שרוב האנשים מעדיפים את הביטחון המדומה של "כסף בבנק", עם כל מה שעומד מאחוריו. הבנקאות אינה מעמידה פנים שהיא נותנת אמון באנשים אחרים; היא יוצאת מנקודת מוצא הפוכה בדיוק.

הבנקים הם תוצר של חוסר האמון שלנו זה בזה, ומייצגים גם את הבורות הכלכלית מנת חלקנו. אנו שמים את הכסף בבנק ושוכחים ממנו, אולם דווקא שם התודעה שלנו נחוצה. לטובת מי "עובד" הכסף שלי? אילו מטרות הוא משרת? הבנקאות מחביאה אותנו מאחורי דפי מאזנים, ומבודדת אותנו משאר האנושות. במקומה אנו צריכים עבודה משתפת ביחד, שמשמעותה השקעה אמיתית ביוזמות בעלות ערך. אמון ותודעה חייבים ללכת יחד.

הבעיה כיום היא שאנו מקבלים מידע שגוי ואין לנו ידע פיננסי כלל. כתוצאה מכך יצרנו עולם בעל תפקוד לקוי, המלא בהסדרים מטעים, שבאופן שיטתי מתמרנים ומחלישים אותנו. כדי להפוך לבעל ידע פיננסי, על האדם לקחת אחריות על נסיבות חייו ולהבין כיצד כל הנסיבות ארוגות זו בזו. חשבונאות מאפשרת לנו לעשות זאת על ידי שיקוף קשרינו הכלכליים, ואם נחשוב במונחי חשבונאות, הצורך במתווכים ייעלם.

מפתה לתהות כיצד העולם היה נראה היום אם האינדיקציות של שטיינר היו מובנות ומופעלות בהרחבה. קשה לנו לדמיין עולם שבו נחוש אחראים לגמרי לנוף הכלכלי שבו אנו חיים, שבו טיפוח נוף זה הינו משימה תודעתית של יחידים העובדים יחד בהתאגדויות חופשיות. לשם כך עלינו להיות ריבוניים ועצמאיים בעיסוקינו, כך שתהיה לנו סמכות לגבי הפעילות שאנו אחראים עליה. יהיה עלינו לדעת כיצד מידע חשבונאי שנחלוק עם אחרים יאפשר ראשיתו של איזון בחיי הכלכלה. לפני עשר שנים כתבה היועצת הארגונית מג פרילינג את הטקסט הבא, שמטרתו לספק מבוא בסיסי לשינוי התנהגותי לכיוון כלכלה משתפת:

1. נהל חשבונות כספיים מדויקים של כל עסקאותיך. כאילו הפעלת עסק משלך.
2. התחל עסק משלך. תעל את תרומתך לעולם באמצעות עסק עצמאי הנמצא בשליטתך.
3. ראה את המשימה של העסק שלך ככוכב המפיץ את אורו ומשרת את כל האנושות דרכך ודרך עבודתך.
4. ראה בכל עסקה שאתה מבצע אירוע המשחרר יתרת הון בנוסף לערכים המוחלפים.
5. ראה את ההון כשייך למקור אלוהי ומחובר לכל אדם כאמצעי להגשמת מטרתו ויכולתו בשירות העולם.
6. למד ספרות על כלכלה משתפת כדי לגלות את הצעדים הנדרשים לשיתוף עם עסקים אחרים.

(E2, כיום Associate! ינואר/פברואר 2002)

הליכה בדרך זו דורשת פעולה אמיצה, אבל אם מספר גדול מספיק של אנשים ילכו בדרך זו, היא תוכל לשחרר את היוזמה היצירתית של יחידים, ולשנות את הנוף הכלכלי של ימינו.

תרגמה מאנגלית: חייה חצב

ארתור אדוארד (Arthur Edwards) מנהל המרכז לכלכלה משתפת ועורך הירחון Associate!. פעיל בקידום ידע פיננסי במיוחד בקרב צעירים וב-2009 השלים מחקר באוניברסיטת באקינגהם, הנקרא "שלושה סוגים של כסף: רודולף שטיינר בהתפתחות הכלכלה הכספית". תגובות ל: ame@cfae.biz

המרכז לכלכלה משתפת

המרכז לכלכלה משתפת (cfae.biz) פועל זה 15 שנה. המרכז מפיץ את תפיסותיו של שטיינר באקדמיה ובעולם הפיננסים, ומעניק את סימן האיכות (Quality Guarantee Mark) לעסקים הפועלים בגישה משתפת.

הוועידה כלכלית בגתאנום (.economics goetheanum.org) נוסדה ב-2002 כדי "לספק הזדמנויות לחוקרים עצמאים לשתף את עבודתם ויחד להגיע לתובנות שישמשו להצגת הבעיות של חיי הכלכלה לאור מדע הרוח".

בעולם דוברי האנגלית המרכז לכלכלה משתפת מוציא לאור ירחון, ספרים, מאמרים; מארח אירועים וסמינרי מחקר; ומציע לימודי תעודה בכלכלה משתפת. המרכז נוסד ע"י כריסטופר יוטון באד (Christopher Houghton Budd), דוקטור לבנקאות ופיננסים ומוציא לאור של ספרים רבים על הכלכלה של שטיינר. בקרו באתר שלנו וצרו קשר אם אתם מעוניינים לעשות מנוי לירחון Assochate! או לקבל ידיעון מעודכן בדואר אלקטרוני.

בין "זכויות" ו"מוצרים" קיים הבדל קטגורי. זכאות לדיור היא זכות; ערמת הלבנים שמרכיבה בית היא מצרך. חשיבת השוק החופשי ערבבה והשוותה בין השניים, והפכה את הדיור למצרך